

Omówienia

Zuzana Vargová, *Židovský fenomén v stredo-európskych súvislostiach*. Katedra areálových kultúr Fakulty stredo-európskych štúdií v Nitre. Nitra 2011, ss. 108.

We wstępie do publikacji autorka wskazuje na napięcie między innością, uosobioną w tym przypadku przez kulturę żydowską, a tym, co można opisać jako nasze – już poznane i sklasyfikowane. To, co rodzi się podczas spotkania kultury nieżydowskiej z żydowską, uznaje Vargová za nieodłączny element tworzący tożsamość środkowoeuropejskiej kultury i dziejów, za element kluczowy, bez którego niemożliwe stałoby się opisanie i zrozumienie fenomenu owego terytorium, leżącego na skrzy-

żowaniu Wschodu z Zachodem. Inność i obcość stają się lustrem, w którym nie-Żydzi przeglądają się i sami budują własną tożsamość, jednocześnie poznając to, co inne. Ów punkt wyjścia obrany przez autorkę do rozważań o fenomenie kultury, badanym przez nią poprzez analizę dzieł literackich, uwypukla istotność badanego tematu i jego naukową aktualność.

Praca podzielona jest na dwie komplementarne części. W pierwszej, zatytułowanej „Europa Środkowa i Żydzi”, autorka podejmuje się niełatwego zadania – wskazania i scharakteryzowania różnych teorii, dotyczących Europy Środkowej pod kątem żydowskiej kultury oraz omówienia historii środkowoeuropejskich Żydów. Z analizowanych teoretycznych tekstów, uznanych już za klasyczne (m.in. J. Kroutvora, M. Kundera, E. Buska, C. Magrisa), wylania się paralela między losem Żyda i losem środkowoeuropejczyka. Doświadczenie Żydów staje się kwintesencją losu mieszkańca Europy Środkowej. Autorka zwraca uwagę na często pojawiającą się myśl, że kluczowym momentem w dziejach Środkowej Europy była zagłada środkowoeuropejskich Żydów, która zachwiała naturalny rozwój regionu, nie tylko w kontekście politycznym, ale także kulturowym. Właśnie od tego momentu problematyka wykorzenienia, wszechogarniającej obcości, paradoksalności ludzkiego losu, niemożliwość samookreślenia się, ciągłego poszukiwania tożsamości stała się nieodzownym tematem poruszonym przez autorów środkowoeuropejskich. W tym kontekście warto by było przytoczyć znany esej A. Fiuta *Być czy nie być Środkowoeuropejczykiem*, dostępny także po czesku (*V Evrope, čili...* Olomouc 2001), w którym autor w podobny sposób charakteryzuje często manifestujące się cechy polskiej, węgierskiej, słowackiej czy czeskiej literatury, szczególnie dwudziestowiecznej. Autorka

w części tej rezygnuje z polemiki z autorami poruszającymi kwestie żydowskie w kontekście Europy Środkowej, nie przedstawia swojego stanowiska, ale stara się jedynie zaprezentować ów opracowany przez siebie przegląd.

Drugi filar części teoretycznej stanowi przegląd historii Żydów w Europie Środkowej, od zarania aż po holocaust. Siłą rzeczy część ta musi mieć charakter hasłowy, jest to swoisty zarys, który ma na celu wprowadzić pewną systematyczność i ułatwić poruszanie się w złożonej tematyce. Autorka stara się zachować dystans i obiektywność, pomimo tego, że poruszane kwestie, na przykład dotyczące sytuacji na Węgrzech podczas II wojny światowej, budzą wciąż wiele kontrowersji. Proponowany przez nią zarys jawi się jako przejrzysty, choć, zważywszy na wagę tematu i jego wielowątkowość, nieuniknione są pewne uproszczenia i hasłowe podejście do opisywanej problematyki. Tę część autorka mogłaby dopełnić wynikami badań historyków takich jak Heiko Heumann (*Historia Żydów w Europie Środkowej*) czy Hanna Zaremska (*Żydzi w średniowiecznej Europie Środkowej: w Czechach, Polsce i na Węgrzech*). Autorka celowo, jak się wydaje, rezygnuje z dygresji historycznych i skupia się na faktach, a nie na ich interpretacji, by nie przytłoczyć głównej, interpretacyjnej części książki, noszącej tytuł *Fragmenty literackie*, czyli analizy czterech wybranych utworów o tematyce holocaustu: węgierskiego noblisty Imre Kertésza *Los utracony*, Alfréda Wetzlera *Czego Dante nie widział*, Arnošta Lustiga *Modlitwa za Katarzynę Horovitz* i Zofii Posmysz *Pasażerka*. Dzięki przemyślanemu doborowi analizowanych tekstów, reprezentujących literaturę węgierską, słowacką, czeską i polską, posiadających różny ciężar gatunkowy i różną wartość estetyczną, połączonych jednak tematyką holocau-

stu, wytworzona zostaje interesująca mozaika. Autorka zdaje sobie sprawę z niepełności malowanego przez siebie obrazu, nazywając cały rozdział „Fragmentami literackimi”. Niemniej jednak nie można jej zarzucić przypadkowości w doborze analizowanych tekstów, ponieważ wszystkie środkowoeuropejskie (w węższym pojęciu) literatury są reprezentowane, a teksty łączy problematyka odrzucenia, obcości, wykluczenia, sytuacji granicznych i odpowiedzialności za własne czyny. Vargová wykorzystuje do analizy zebrane wcześniej informacje o teoretycznym charakterze, co pozwala jej wysnuć interesujące wnioski. W powieści *Los utracony* Imre Kertésza obóz w Auschwitz staje się miniaturą Europy Środkowej z jej mnogością języków, wieżą Babel skazaną na zburzenie, która pogrzebie w swoich ruinach wiele ofiar. Warto zauważyć, że autorka potrafi trafnie nazwać i scharakteryzować najistotniejsze problemy pojawiające się w powieści: cykliczność życia bohatera, motyw drogi wpisanej w okrąg, motyw stałego powrotu. Odkrywa paradoksy i kontrasty, z pomocą których węgierski pisarz oddał tragiczne doświadczenie pobytu z obozie. Jednym z odkryć, na które należy zwrócić szczególną uwagę, jest fakt, iż to właśnie traumatyczne doświadczenie holocaustu z wielu ludzi uczyniło Żydów, uświadomiło im ich odrębność, wyrwało z tkanki społeczeństwa, w którą wrosli w procesach asymilacji w XIX wieku. W analizie powieści Alfréda Wetzlera autorka koncentruje się na poczuciu osamotnienia i wykorzenia, które są charakterystyczne dla tych, którzy przeżyli holocaust i wracają do świata całkowicie dla nich obcego. Powracający Żydzi są wykluczeni podwójnie, nie są to już tylko „ludzie znikąd”, ale ludzie przebywający w pustej przestrzeni, pozbawionej jakiegokolwiek punktu odniesienia do przeszłości.

Vargová pisze o pohołokaustowej niepewności, rozchwianiu tożsamości, o świecie tych, którzy na przekór wszystkiemu przeżyli, ale są już wewnętrznie martwi, ponieważ traumatyczne doświadczenia potrafiły w nich zniszczyć to, co ludzkie. Kolejna analiza, tym razem tekstu czeskiego autora, dotyczy przede wszystkim kwestii czynnego przeciwstawienia się złu, niezgody na śmierć duchową, na upodlenie, co niestety niesie za sobą tragiczne skutki w postaci śmierci fizycznej tytułowej bohaterki, Katarzyny Horovitz. Z punktu widzenia polskiego czytelnika najciekawsze wydają się pasáže poświęcone powieści Zofii Posmysz *Pasażerka*. Utwór ten nie jest szeroko znany na Słowacji i nie był poddawany dogłębnym interpretacjom, dlatego warto podkreślić wybór właśnie tego tekstu. Vargová, badając problematykę holocaustu nie od strony ofiar, ale od strony katów, poświęca uwagę przede wszystkim odpowiedzialności za ludzkie czyny. Szkoda, że część ta, w porównaniu z poprzednimi, jest znacznie krótsza, bo temat zasługuje na szerszą analizę.

Osobną kwestię stanowi bogata bibliografia. Autorka swobodnie porusza się po naukowej i literackiej mapie Środkowej Europy, korzystając hojnie z prac przede wszystkim czeskich, węgierskich i słowackich. Wartość merytoryczną publikacji podniosłoby zapewne uwzględnienie ważnych prac z dziedziny badań nad literaturą holocaustu, jak na przykład *Holokaust – šoa – zagłada v české, slovenské a polské literatúre* (2007), (m. in. z wartościowymi związanymi tematycznie z pracą Vargovej studiami Dagmar Robertsovej czy Jiříego Holego), Juraja Alnera *Slovenské pohľady na Židov alebo Židia v Slovenských pohľadoch* (2011), *Šoa v české literatúre a v kultúrni paměti* (2011). Przytoczone publikacje świadczą o tym, że temat jest atrakcyjny badawczo i wciąż aktualny. Tym samym pracę można

określić, szczególnie biorąc pod uwagę stan badań na Słowacji, jako pod pewnymi względami oryginalną i proponującą nowe ujęcie tematu.

Publikacja słowackiej badaczki zasługuje na uwagę i może stanowić dobry punkt wyjścia do pogłębionych badań nad problematyką holocaustu w literaturach środkowoeuropejskich. Siłą publikacji jest szerokie ujęcie problematyki z uwzględnieniem całego kontekstu Europy Środkowej, ale nie jest to także zagrożenie powierzchownością i splyceniem analizowanych treści. Autorka zdaje sobie z tego sprawę i poświęca więcej uwagi tekstom literackim, dlatego za najwartościowsze można uznać pasáže poświęcone samej analizie wybranych utworów. Ich zestawienie można uznać za nowatorskie, a zderzenie tekstu węgierskiego, czeskiego, polskiego i słowackiego poświęconego tematyce holocaustu może doprowadzić do powstania nowych konkluzji. Pomysł owego zestawienia niewątpliwie zawiera w sobie ogromny potencjał, który został w tej publikacji w znacznej mierze wykorzystany.

(Agnieszka Janiec-Nyitrai)

Zeitgenössische Künstler aus Polen. Herausgegeben von Tomasz Dąbrowski und Stefanie Peter im Auftrag von Goethe-Institut, Akademie der Künste und Polnisches Institut Berlin. Göttingen (Steidl) 2012, ss. 400 (Positionen 4) [*Współcześni artyści z Polski*. Red. Tomasz Dąbrowski, Stefanie Peter. Na zlecenie Institutu Goethego, Akademii Sztuk i Instytutu Polskiego w Berlinie. Göttingen 2012, ss. 400.].

Zeitgenössische Künstler aus Russland. Herausgegeben von Leonid Bazhanow und Wolf Iro im Auftrag von Goethe-Institut und Akademie der Künste. Göttingen (Steidl) 2012, ss. 349 (Positionen 5) [*Współcześni artyści*